

Rusland en de actualiteit van George F. Kennan

Ruim vijftig jaar geleden, op 22 februari 1946, kwam op de telex van het Amerikaanse ministerie van buitenlandse zaken een telegram uit Moskou binnen, waaraan geen einde leek te komen. Het telegram, dat 8000 woorden bevatte en sedertdien bekend staat als het „*long telegram*” was verzonden door George F. Kennan, de zaakgelastigde van de Amerikaanse ambassade in Rusland. Kennan was één van de weinige Amerikaanse diplomaten, die de Russische taal beheerste en een grondige studie heeft gemaakt van Rusland en het Sovjet-regiem. Kennan ergerde zich aan de grote onkunde bij vele Amerikaanse politici op dit gebied. Toen hem de vraag bereikte, waarom de Sovjet-Unie bedenkingen had tegen de oprichting van een Internationaal Monetair Fonds en een Wereldbank, greep hij de gelegenheid aan de ambtelijke en politieke leiding in Washington duidelijk te maken wat het communisme van de Sovjet-Unie inhield en welke van oorsprong Russische invloeden daarbij een rol speelden. Zijn boodschap sloeg aan, hij werd ineens be-

kend en James Forrestal, toen nog minister van marine, maakte het geschrift tot verplichte literatuur voor zijn belangrijkste medewerkers. Niet alleen in interne rapporten en studies heeft Kennan zijn ervaringen en ideeën weergegeven, ook deed hij dat in vele open publicaties. Befaamd is zijn artikel in *Foreign Affairs* in juli 1947, getiteld „*The sources of Soviet conduct*”, gepubliceerd onder het pseudoniem „*mr X*”. Hierin wordt voor het eerst het woord „*containment*” gebruikt. Ook zijn de colleges, die hij in 1946 en 1947 aan het „*National War College*” (thans *National Defense University*) gaf, inmiddels in boekvorm verschenen. In zijn functie als hoofd van de nieuw opgerichte planningsafdeling van het ministerie, was Kennan nauw betrokken bij het tot stand komen van de „Truman-doctrine” en het „Marshall-plan”. Alhoewel veel van zijn ideeën de Amerikaanse politiek na de Tweede Wereldoorlog inspireerde, is hij niet altijd even gelukkig geweest met de interpretatie en uitwerking van zijn ideeëngoed. Dat werd duidelijk geworden uit zijn later verschenen publicaties.

Een opmerkelijke constante in Kennan's analyse is, dat hij regelmatig teruggaat naar het tsaristische Rusland en aangeeft dat verscheidene gedragingen van de Sovjets ook reeds in de tsarentijd zijn waar te nemen. Inmiddels is de Sovjet-Unie als staat verdwenen en is daarvoor een verscheidenheid aan staten in de plaats gekomen, waarvan de Russische Federatie verreweg de belangrijkste is. Het is daarom niet alleen vanuit een academisch standpunt interessant na te gaan of enige ideeën van Kennan nu nog geldig zijn, maar het heeft ook praktische waarde. In zowel het tsaristische Rusland als in de Sovjet-Unie constateert Kennan een permanente achterdocht ten opzichte van het buitenland. Deze achterdocht heeft niet alleen betrekking op vreemdelingen, maar ook op nieuws, ideeën en cultuur. Deze houding t.o.v. externe invloeden vindt volgens Kennan zijn oorzaak in de geschiedenis van Rusland. Hierop zijn van invloed de ervaringen met Aziatische (Mongoolse) volken, de invloeden vanuit het (Orthodoxe) Byzantium, de geografische omstandigheden en het klimaat. Deze achterdocht komt ook tot uitdrukking in de betrekkingen met andere volken en houdt onder meer in dat Rusland voor de externe veiligheid steeds een bufferzone nodig meent te hebben. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze buffer gevonden in de satellietlanden. Volgens Kennan moet het Westen met deze

Russische visie op veiligheid rekening houden en voorkomen dat maatregelen worden uitgelegd als een militaire inkapseling van het land. In zijn visie zou de „containment” primair van politiek-economische en niet van militaire aard moeten zijn. In de na-oorlogse periode vormen – aldus Kennan – de communistische bewegingen in West-Europa een veel groter gevaar dan de vermeende agressieve houding van de Sovjet-Unie. De staatsgreep in Tsjecho-Slowakije in 1948 moet dan ook meer worden gezien als een defensieve maatregel om de communistische invloed daar te behouden, dan als een eerste stap om de Westeuropese landen met militaire middelen onder de voet te lopen.

Uitgaande van deze visie is Kennan geen voorstander van het oprichten van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, maar acht hij een Amerikaans-Canadese militaire samenwerking en een Westeuropese defensie-organisatie voldoende. Alleen op strategisch niveau zou afstemming moeten plaatsvinden. Als belangrijke overweging voor deze terughoudendheid is zijn mening, dat de Verenigde Staten weliswaar en om begrijpelijke redenen tijdens en na de oorlog veel verplichtingen op zich hebben genomen, maar dat deze verplichtingen niet een zodanige omvang mogen krijgen dat dit op den duur de krachten te boven zou gaan.

Toen uiteindelijk toch de NAVO tot stand kwam, was Kennan tegen het toelaten van Griekenland en Turkije tot het bondgenootschap. Hij wilde de NAVO in geografische zin beperken, zodat ook Italië er niet toe zou behoren. Met dit land zou echter wel een bilateraal verdrag moeten worden gesloten.

De houding van de (huidige) Russische Federatie toont een zekere parallel met de standpunten van vroegere Russische regeringen. Een eventuele uitbreiding van de NAVO met landen uit Midden-Europa, ontmoet in Rusland grote weerstand. Kennan zou voor deze visie ongetwijfeld begrip hebben gehad. De vraag die in dit verband moet worden gesteld, is tot waar het glaxis van de Russische Federatie zich moet uitstrekken. Met de verzelfstandiging van de Baltische staten, Wit-Rusland en de Oekraïne is een extra buffer ontstaan en zouden de landen van Midden-Europa niet meer tot dit glaxis behoeven te worden gerekend. Indien dit een bruikbare benadering is, dan blijft de vraag of de landen van Midden Europa onder de huidige verdragsbepalingen tot de NAVO moeten wor-

den toegelaten. Het zal vermoedelijk de achterdocht van de Russische Federatie aanwakkeren. Een uitbreiding van de NAVO lijkt eerst zinvol, als het verdrag een andere inhoud krijgt en meer op de interne stabiliteit van Europa is gericht, zoals ook eerder is betoogd (MS 162 (1993) 373 en 374). Overigens zou men, de ideeën van Kennan volgend, deze taak ook kunnen opdragen aan een Europese veiligheidsorganisatie (een WEU in nieuwe gedaante) en vervolgens de NAVO een geografisch beperktere doelstelling kunnen geven.

Met betrekking tot de financieel-economische problemen van de Sovjet-Unie merkt Kennan op, dat het (communistische) regiem blijvend geconfronteerd wordt met drie hoofdgebieden, waarin uitgaven worden gedaan en waarbij – gelet op de schaarste – prioriteiten moeten worden gesteld. Het betreft de uitgaven voor Defensie, voor de zware industrie en voor consumptiegoederen. De destijds gemaakte keuze is bekend en heeft ertoe geleid, dat de levensstandaard van de bevolking wel verbeterde, maar ver achterbleef bij die in de Westerse landen. Aangezien de financiële positie van de Russische Federatie nog steeds precair is, moet alles in het werk worden gesteld om te voorkomen, dat de Russen op grond van een onhandig manoeuvreren van Westerse landen de indruk krijgen, dat het land wordt bedreigd en de militaire capaciteit sterk moet worden vergroot en verbeterd. In dit verband lijkt het verstandig te erkennen, dat de Russische Federatie een grote mogendheid is en moet blijven, zodat zij kan zorgen voor stabiliteit in de gebieden, die binnen haar invloedssfeer vallen.

Kennan heeft zich zeer geërgerd aan de arrogante houding van zijn landgenoten tijdens gesprekken met de Russen en bij het tot stand komen van de NAVO. Het heeft hem verbaasd, dat veel Europese voorstellen van tafel zijn geveegd en de Europeanen dit nog accepteerden ook. Het lijkt zinvol deze waarneming van Kennan in gedachte te houden bij onderhandelingen van de Westeuropese landen met hun nieuwe vrienden in Midden- en Oost-Europa. Verschillende aspecten die Kennan in zijn geschriften aanroert, hebben betrekking op het communisme van de Sovjet-Unie. De relevantie daarvan lijkt achterhaald, maar er blijven voldoende parallellen over, die nog steeds actueel en daarom het bestuderen waard zijn.